

ΤΙ ΣΗΜΑΙΝΕΙ ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΟ ΕΤΟΣ 2006*

ΝΙΚΟΣ ΣΙΓΓΑΛΑΣ

Η συγγραφή του παρόντος άρθρου είχε σαν αφορμή το άρθρο της Σίας Αναγνωστοπούλου και της Ιλεάνας Μορώνη στις 28/07/2006 στην εφημερίδα *Αυγή* με τίτλο «Ρωμείκη κοινότητα ή ελληνική μειονότητα της Πόλης; Το κρυφό με την Ιστορία». Το άρθρο της *Αυγής* έχει σαν αντικείμενο το συνέδριο που έγινε στην Πόλη στις 30 Ιουνίου, 1 και 2 Ιουλίου γύρω από τους Ρωμιούς που ζουν εκεί σήμερα, και τις συζητήσεις που ακολούθησαν. Το άρθρο πραγματεύεται το όνομα που δίνεται στη μειονότητα, Ρωμιοί ή Έλληνες, και την έννοια της κοινότητας, στην οποία αντιπαραθέτει την έννοια της μειονότητας. Στη συνέχεια εξετάζει το όνομα Ρωμιός σε σχέση με ιδεολογήματα του 19ου αιώνα και τις σημερινές επιβιώσεις τους, ενώ δεν συζητά καθόλου το συγκεκριμένο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο της μειονότητας σήμερα, στο οποίο το συνέδριο προσπάθησε να εστιάσει. Σε γενικές γραμμές το πλαίσιο του άρθρου είναι αυτό της ιστοριογραφίας και της ιστορίας των ιδεών και όχι της μελέτης του μειονοτικού φαινομένου.

Πήρα σαν αφορμή της συγγραφής του παρόντος άρθρου το άρθρο της *Αυγής*, πρώτον, διότι θέτει επί τάπητος ενδιαφέροντα ζητήματα για τα οποία θα ήταν χρήσιμο να υπάρχει καταγεγραμμένα και η γνώμη κάποιων από τους διοργανωτές του συνεδρίου, και δεύτερον, διότι προέρχεται εν μέρει από μια ιστορικό με πολύ μεγάλη προσφορά στην ιστορία των Ρωμιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με σημαντική παρουσία στον χώρο των τουρκικών σπουδών, η οποία και συμμετείχε στο συνέδριο. Πρέπει να ξεκαθαρίσω από την αρχή πως ότι γράφεται εδώ δεν δεσμεύει παρά εμένα τον ίδιο και εκφράζει τον τρόπο με τον οποίο αντιλήφθηκα την εμπειρία της προετοιμασίας του συνεδρίου και τα θεωρητικά προβλήματα που προέκυψαν από αυτή.

A. ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΥ ΟΝΟΜΑΤΟΣ

Η αρχή του αυτοπροσδιορισμού

Ο προβληματισμός γύρω από το όνομα Ρωμιοί αποτελεί τον κυρίως άξονα του άρθρου της *Αυγής*. Οι δύο συγγραφείς διαφωνούν με τη χρήση του ονόματος αυτού και προκρίνουν σαφώς το όνομα Έλληνες.

Θα ήθελα να αναφερθώ στη θέση που κράτησαν οι διοργανωτές του συνεδρίου στο σημείο αυτό. Το συνέδριο δεν προέκρινε το όνομα Ρωμιοί αντί του ονόματος Έλληνες. Δεν είχε τον στόχο να νουθετήσει τη μειονότητα και ακόμα λιγότερο να την ονομάσει. Είχε σαν αρχή του να σεβαστεί το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό. Νομίζω εξάλλου –και αυτό είναι ένα σημείο διαφωνίας μου με το άρθρο της *Αυγής*– πως ένας ερευνητής δεν

Ο Νίκος Σιγγάλας είναι ιστορικός, ερευνητής στο Institut Français d'Études Anatoliennes (IFEA), Istanbul.

έχει την αρμοδιότητα να παρεμβαίνει στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι ονομάζονται. Μπορεί να αναλύει τις συνδηλώσεις κάθε ονόματος, να διερευνά την ιστορική, κοινωνική, πολιτική και εθνολογική διαδικασία από την οποία προέκυψε, αλλά σε καμία περίπτωση να προτείνει ένα όνομα για έναν ολόκληρο πληθυσμό. Συνεπώς το συνέδριο όφειλε να σεβαστεί το γεγονός ότι, όπως οι μειονοτικοί της δυτικής Θράκης αυτοαποκαλούνται σήμερα στη συντριπτική πλειοψηφία τους Τούρκοι, για άλλους λόγους και σαν αποτέλεσμα άλλων ιστορικών διαδικασιών, οι μειονοτικοί της Πόλης αυτοαποκαλούνται σήμερα στη συντριπτική πλειοψηφία τους Ρωμιοί.

Ας αρχίσουμε από το σημείο αυτό. Οι δύο συγγραφείς του άρθρου φαίνεται να μην ασπάζονται την παραπάνω άποψη, ή, πιο σωστά, φαίνεται να μην της αποδίδουν μεγάλη βαρύτητα θεωρώντας την έννοια Ρωμιός –σήμερα τουλάχιστον– κάτι σαν συνώνυμο της έννοιας Έλληνας, επί το περισσότερο ανώδυνο ή επί το λιγότερο «πολιτικό».

Η ανάλυση του ζητήματος αρχίζει με την παρακάτω θέση: «ο όρος Ρωμιός χρησιμοποιείται σήμερα ως δηλωτικός της εντοπιότητας –Έλληνας της Πόλης–, ως ένας όρος δηλαδή που, έστω κι από παλιά, έχει χάσει τις πολιτικές συνδηλώσεις τις οποίες είχε κάποτε και έχει εκπέσει σε έκφραση περισσότερο δηλωτική του τόπου και της κατάστασης: μειονοτικός της Πόλης».

Αρκετά διαφορετική είναι εντούτοις η εμπειρία του ερευνητή που έρχεται σε επαφή με τα ίδια τα μέλη αυτής της μειονότητας, καθώς αρκετοί από αυτούς δεν ταυτίζουν την έννοια Ρωμιός με την έννοια Έλληνας. Αυτή είναι τουλάχιστον η δική μου εμπειρία κατά την περίοδο που ασχολήθηκα με την ολοκλήρωση της δημογραφικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε για το συνέδριο. Μέσα στις κάποιες χιλιάδες ανθρώπων με τους οποίους ήρθαμε σε επαφή δεν ήταν λίγοι φερ' ειπείν αυτοί που όριζαν τον εαυτό τους σαν Άραβες, Μακεδόνες (με την εθνοτική ή με την εθνική έννοια) ή Αλβανοί Ρωμιοί. Ορισμένοι δε από αυτούς είναι από τα πιο ενεργά μέλη της μειονότητας. Όλοι αυτοί οι άνθρωποι θα μπορούσαν βέβαια να ονομαστούν από κάποιον ερευνητή «Έλληνες της Πόλης» ή «ελληνισμός της Πόλης», όπως γινόταν κατά κόρον στο 19ο αιώνα. Αν τους ρωτήσει κανείς όμως όλους ξεχωριστά, όπως, στο μέτρο του δυνατού, προσπαθήσαμε να κάνουμε, είναι το όνομα Ρωμιοί που αποτελεί την μόνη κοινή ταυτοτική τους συνιστώσα. Είναι λοιπόν το όνομα αυτό που προσδιορίζει καλύτερα, από το εσωτερικό του, το σύνολο που υπήρξε το αντικείμενο αυτού του συνεδρίου ως ένα ιστορικό υποκείμενο.

Με άλλα λόγια, μέσα στα πλαίσια της μειονότητας σήμερα –όπως και παλιότερα– εκτυλίσσεται μια διαδικασία αφομοίωσης ή εξελληνισμού. Η διαδικασία αφορά καταρχήν τους αραβόφωνους ορθόδοξους χριστιανούς από την περιοχή της Αντιόχειας και εν συνεχεία τους Μακεδόνες και Αλβανούς ορθόδοξους.

Πρόκειται για μια διαδικασία που όντως έλκει την καταγωγή της από πρακτικές και ιδεολογικούς μηχανισμούς που ήρθαν στο φως κατά τον 19ο αιώνα. Οι συνθήκες είναι εντούτοις πολύ διαφορετικές. Δεν μπορούμε να προδικάσουμε την έκβαση αυτής της διαδικασίας, το ιδεολογικό και ονομαστικό μόρφωμα στο οποίο θα καταλήξει. Το μόνο σίγουρο είναι ότι τα μέλη αυτής της ομάδας με τα οποία ήρθαμε σε επαφή και αυτά τα οποία ανέβηκαν στο βήμα ή πήραν το λόγο κατά το συνέδριο δεν προέκριναν το όνομα Έλληνες, αλλά το όνομα Ρωμιοί. Το γεγονός αυτό δεν μπορούμε παρά να το λάβουμε σοβαρά υπ' όψη μας, αν δεν θέλουμε να μιμηθούμε τους θιασώτες του ελληνικού εθνικισμού του 19ου αιώνα, οι οποίοι προδίκασαν σε πολλές περιπτώσεις έναν εξελληνισμό που δεν είχε –ούτε και έμελε πάντα να– επιτελεστεί.

Εξάλλου, και αυτό είναι ακόμα σημαντικότερο, το όνομα Ρωμιοί προκρίθηκε και από εκείνα τα μέλη της μειονότητας που ανήκουν –ή που ανήκουν πια– σε ελληνοφώνες κατηγορίες του πληθυσμού που την αποτελεί και που συνιστούν την πλειοψηφία της. Ενώ το όνομα Έλληνες εξέφρασε κυρίως τους Ρωμιούς που ζουν μακριά από την Τουρκία – και πάλι όχι στο σύνολό τους. Θα αναλύσω παρακάτω τις συνδηλώσεις αυτών των ονομαστικών επιλογών. Θα ήθελα προς το παρόν να πω ότι είναι για μένα ξεκάθαρο ότι η πλειοψηφία των μελών της μειονότητας εκφράζεται σήμερα κυρίως μέσα από το όνομα Ρωμιοί. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν μέλη της που να εναλλάσσουν το όνομα αυτό με το όνομα Έλληνες. Στο ποσοστό λοιπόν που μια ονομασία ήταν απαραίτητη, οι διοργανωτές του συνεδρίου χρησιμοποίησαν το όνομα Ρωμιός ως αυτό που δίνεται στη μειονότητα από τη συντριπτική πλειοψηφία των μελών της.

Τα όρια του ακαδημαϊσμού

Ένα άλλο σημείο που πρέπει να ξεκαθαριστεί είναι ότι σκόπιμα αφήσαμε σε πρώτη φάση την προβληματική της «ταυτότητας» έξω από το συνέδριο. Ένας λόγος είναι ότι μια «προκαταρκτική» συζήτηση περί των ορισμών του υπό μελέτη συνόλου θα μπορούσε να αποσταθεροποιήσει τις αρμονικές σχέσεις που υπήρχαν μεταξύ των ερευνητών και των μελών της μειονότητας που ετοίμασαν το συνέδριο και συμμετείχαν σε αυτό. Αφετέρου η συζήτηση αυτή θα ήταν εντελώς άστοχη σε ένα πεδίο για το οποίο η ακαδημαϊκή κοινότητα είχε πολύ λίγα να πει, γιατί έλειπαν οι στοιχειώδεις έρευνες και τα πραγματολογικά δεδομένα. Δυστυχώς, οι ακαδημαϊκοί αναπτύσσουν συχνά μια ευκολία να προβάλλουν τα συμπεράσματα παλαιότερων ερευνών τους σε νέα πεδία τα οποία δεν έχουν απαραίτητα μελετήσει. Δεν θελήσαμε τέτοιου είδους προβολές να λάβουν χώρα στο συνέδριο αυτό και στο μεγαλύτερο βαθμό δεν έλαβαν. Το να αρχίσουμε συζητώντας τις ταυτοτικές διαστάσεις ενός ανθρώπινου συνόλου που δεν ξέρεις καθόλου με τι μοιάζει, που αγνοείς αν τα μέλη του είναι 1500 ή 5000, είναι άστοχο. Για να φτάσουμε εκεί χρειαζόταν πρώτα μια σειρά ερευνών που να μας δίνουν μια καλύτερη εικόνα του τι είναι η μειονότητα. Αυτή η εικόνα δεν υπήρχε ή ήταν εξαιρετικά ασαφής και σε μεγάλο βαθμό, όπως αποδείχθηκε, λανθασμένη. Τέτοιου τύπου έρευνες ήταν πολύ πιο σημαντικές στην παρούσα στιγμή από συζητήσεις για την ταυτότητα ανθρώπων που δεν γνωρίζουμε ποιοι είναι, που δεν έχουμε καμία εικόνα του δικού τους λόγου. Το αντικείμενο του συνεδρίου δεν μπορούσε βέβαια να είναι να τους βγάλει στη σκηνή, να αποτελέσει μια «γενική συνέλευση» μιας μειονότητας που έχει δεκαετίες να λειτουργήσει δημοκρατικά, αλλά να μελετήσει πώς οι άνθρωποι αυτοί θα μπο-

ρύνουν σε μια επόμενη φάση να εκφραστούν. Το αντικείμενο του συνεδρίου ήταν το περίγραμμα της μειονότητας, ένα περίγραμμα που έπρεπε να χαραχτεί με προσοχή ώστε να αποτελέσει το εφαλτήριο του διαλόγου που θα ακολουθούσε. Η δημογραφία, η μελέτη των μειονοτικών θεσμών, της μειονοτικής εκπαίδευσης, της μειονοτικής κοινωφελούς παρουσίας ήταν προϋποθέσεις για να χαραχθεί το περίγραμμα αυτό. Για την επιτυχία αυτού του σχεδίου έπρεπε οι ερευνητές και οι εκπρόσωποι της μειονότητας που συμμετείχαν στο συνέδριο να κρατηθούν σε δεύτερο επίπεδο, να μην λειτουργήσουν με βάση τα αντανακλαστικά τους και τις εμμονές τους, με βάση προκατασκευασμένα ιστοριογραφικά και ιδεολογικά σχήματα και αναλύσεις.

Τα όρια του εθνολογικού ντετερμινισμού

Ένας άλλος, εξίσου σημαντικός, λόγος που η συζήτηση περί ταυτότητας έμεινε συνειδητά εκτός των θεματικών του συνεδρίου, είναι ότι μια συζήτηση περί του ονομαστικού συστήματος και της «εθνολογικής» φύσης της υπό μελέτη ομάδας πριν από την ίδια την έρευνα θα αποτελούσε παραγνώριση ολόκληρης της συζήτησης που άνοιξε στη δεκαετία του '70 με αφορμή το έργο του Fredrik Barth, *Ethnic Groups and Boundaries (Εθνικές ομάδες και όρια)*, κάτι που ήταν τελείως αντίθετο προς τις προθέσεις μας. Ο τρόπος με τον οποίο μια ομάδα ονομάζεται, το «εθνολογικό της περιεχόμενο» δεν μπορεί σήμερα να τίθεται σαν προμετωπίδα της έρευνας, αλλά οφείλει να προκύπτει από την ίδια την ερευνητική διαδικασία, να μελετάται σαν προϊόν του τρόπου με τον οποίο τα μέλη της ομάδας αντιλαμβάνονται τα όριά της, τα σύνορα που τους χωρίζουν με τις άλλες ομάδες, του τρόπου με τον οποίο τα μέλη της ομάδας διαπραγματεύονται τα στοιχεία της ταυτότητάς τους σε σχέση με τις άλλες ομάδες με τις οποίες έρχονται σε επαφή.

Σε αυτή την κατεύθυνση στρέφεται ένα μέρος της δεύτερης φάσης της δημογραφικής έρευνας που σχεδίασε το συνέδριο και η οποία δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί. Ελπίζουμε ότι αυτή η φάση της έρευνας που βασίζεται σε ερωτήσεις γνώμης θα μας δώσει μια πιο σταθερή βάση συζήτησης για τα ταυτοτικά χαρακτηριστικά μιας μειονότητας τη φωνή της οποίας μάθαμε να ακούμε από το στόμα λίγων, μη εκλεγμένων και συνεπώς αυτόκλητων, εκπροσώπων ή ορισμένων Ελλήνων πολιτικών. Οι εργασίες του συνεδρίου υπήρξαν χρήσιμες για την προεργασία της έρευνας αυτής, αλλά δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να την υποκαταστήσουν.

Ας συνεχίσουμε με κάποιες σκέψεις γύρω από ένα άλλο πεδίο για το οποίο η ακαδημαϊκή γνώση δεν μπορεί να κριθεί παρά αποσπασματικά: την ιστορία του ονόματος *Ρωμιοί*.

B. ΤΟ ΜΑΚΡΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΕΝΟΣ ΕΘΝΩΝΥΜΙΟΥ

Ιστοριογραφικές προβολές

Σε ένα σημείο του άρθρου της *Αυγής* γίνεται λόγος για τις εθνικιστικές διαστάσεις που προσλαμβάνει κατά τον 19ο αιώνα η διάκριση των πληθυσμών από την οθωμανική διοίκηση σε «εθνοθρησκευτικές» ομάδες, μια από τις οποίες είναι η κοινότητα των Ρωμιών (*Rum cemaati* κατά τα νομικά κείμενα της εποχής ή *millet-i Rum* κατά τη σύγχρονη βιβλιογραφία). Γράφουν οι συντάκτριες του άρθρου:

«Αυτή η οθωμανική εθνοθρησκευτική διάκριση, στο πλαίσιο του γενικευμένου κλίματος μεγαλοϊδεατισμού της εποχής, οδήγούσε κάποτε στην ανάπτυξη ιδεολογημάτων “αυτοκρατορισμού” που ενώ ήταν απολύτως εθνικιστικά, διεκδικούσαν υπερε-

θνικότητα, οικουμενικότητα. Έτσι στην περίπτωση της “ρωμέικης κοινότητας”, αναδεικνυόταν μια κοινότητα αυτοκρατορική, “οικουμενική” και, ως εκ τούτου, υπερεθνική. Μια “εθναρχική” κοινότητα, ελληνική πολιτισμικά, αλλά υπερεθνική, στο όνομα της οποίας αναδεικνυόταν ένα εθναρχικό, οικουμενικό κέντρο του ελληνισμού, ενάντια (άλλοτε και παράλληλα) στο περιορισμένο, εθνικό κέντρο της Αθήνας».

Δεν μπορώ παρά να συμφωνήσω στο σημείο αυτό, με μια διευκρίνιση, εντούτοις, ως προς αυτό που μας αφορά εδώ: πως η «κοινότητα» αυτή γινόταν όλο και περισσότερο ευάλωτη στον εθνικισμό όσο οι κεφαλές της εγκατέλειπαν το όνομα *κοινότητα των Ρωμιών* για αυτό του *ελληνισμού*, ή προσέθεταν σε αυτό την έννοια του «ελληνοχριστιανισμού». Μια τέτοια στρατηγική ταυτότητας μπορεί να περιγράψει κανείς με συστηματικό τρόπο για τον 19ο αιώνα. Το ιδεολόγημα της οικουμενικής και παράλληλα εθνικής φύσης της ορθοδοξίας και η κεκαλυμμένη αφομοιωτική, εξελληνιστική του φυσιογνωμία¹ συμβαδίζουν ιστορικά με την εισαγωγή της έννοιας *ελληνισμός* στο κέντρο της ρωμαϊκής κοινότητας και με τους θιασώτες αυτής της εννοιολογικής μεταβολής² και όχι με τη χρήση της έννοιας ρωμαϊκή κοινότητα.

Στο σημείο αυτό ακριβώς οι δυο συντάκτριες του άρθρου της *Αυγής* κάνουν μια προβολή: προβάλλουν στο όνομα Ρωμιός όλα τα στοιχεία που σημαίνει η τάση αντικατάστασής του από το όνομα Έλληνες και από την έννοια ελληνισμός.

Επιστρέφοντας στις πηγές του 19ου αιώνα διαπιστώνει κανείς εύκολα ότι μιλούν για την «οικουμενικότητα του Ελληνισμού» και για μια «Ελληνοχριστιανική Αυτοκρατορία» και όχι για μια «οικουμενική» ή «αυτοκρατορική» «ρωμαϊκή κοινότητα». Στο παραπάνω λοιπόν απόσπασμα του άρθρου της *Αυγής* γίνεται μια προβολή στο όνομα Ρωμιός των ιδεολογικών τάσεων που εκφράζονται ιστορικά μέσα από την εμφάνιση των εννοιών ελληνοχριστιανισμός και ελληνισμός. Ενώ δεν λαμβάνεται υπόψη, αφενός, ότι το όνομα Ρωμιός έχει μια παλαιότερη, και σε μεγάλο βαθμό διαφορετική, ιστορία και, αφετέρου, ότι η χρήση του υποχωρεί κατά την συγκεκριμένη περίοδο (το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα), λόγω ακριβώς της εμφάνισης των εννοιών ελληνοχριστιανισμός και ελληνισμός.

Μια ακόμα προβολή γίνεται σε ένα άλλο επίπεδο: αυτό της σύγχυσης μεταξύ της εθνικής ή της εθνικιστικής ιδεολογίας και των ανθρώπων που ονομάζει. Πρόκειται για ένα είδος υποστασιοποίησης της ιδεολογίας: αυτό που οι εθνικιστές λένε για μια ομάδα ανθρώπων λαμβάνεται σε πρώτο επίπεδο, ως γεγονός. Το ότι στα πλαίσια της «κοινότητας των Ρωμιών» –αν δεχθούμε ότι μια τέτοια κοινότητα υφίσταται– υπάρχουν ορισμένοι λόγιοι που διατυπώνουν εθνικιστικά ιδεολογήματα με έμφαση στην «οικουμενικότητα» ή στην «αυτοκρατορία», αυτό δεν σημαίνει αυτόματα ότι η «κοινότητα» έχει το χαρακτήρα αυτό. Οι ιδεολόγοι αυτοί χρησιμοποιούν εξάλλου ελάχιστα τις έννοιες της κοινότητας και των Ρωμιών, μιλούν για ελληνισμό, για ελληνορθοδοξία, για οικουμενισμό κλπ. Στη βάση αυτής της υποστασιοποίησης της ιδεολογίας χτίζεται το επιχείρημα του εν λόγω άρθρου, το οποίο, αφενός, αποδίδει στο σύνολο των ορθόδοξων της οθωμανικής επικράτειας το όνομα Ρωμιόι, και, αφετέρου, αποδίδει στο ίδιο αυτό σύνολο τα ιδεολογικά χαρακτηριστικά μιας ομάδας εγγραμμάτων που αντικαθιστούν συστηματικά το όνομα Ρωμιόι με τα ονόματα Έλληνες και Ελληνισμός.

Αυτό που λείπει είναι οι άνθρωποι, οι αγρότες στην πλειοψηφία τους ορθόδοξοι της οθωμανικής επικράτειας, ο τρόπος με

τον οποίον αυτοί ονομάζονται. Λείπει επίσης ο τρόπος με τον οποίον οι συμπεριφορές τους και οι ονομαστικές και ταυτοτικές τους λογικές βαραίνουν στη διαμόρφωση των ιδεολογικών φαινομένων. Όλα παρουσιάζονται σαν μια σειρά διαμαχών που γίνονται στην κορυφή μιας πυραμίδας που δεν επηρεάζεται καθόλου από τη βάση της – την οποία εντούτοις επιδιώκουν να ονομάσουν οι έννοιες που επεξεργάζονται οι άνθρωποι της κορυφής. Πρόκειται για μια προσέγγιση –πολύ γενικευμένη σήμερα– που παρουσιάζει τα ιδεολογικά φαινόμενα σαν αποτέλεσμα της διαμάχης γύρω από την εξουσία διαφορετικών κυρίαρχων ομάδων: των κληρικών με τους λαϊκούς, των εμπόρων και των τραπεζιτών με τους Φαναριώτες κλπ. Έξω από την προσέγγιση αυτή μένει το κλειδί για την κατανόηση του εθνικού φαινομένου: το ζήτημα της αφομοίωσης και τη σταδιακή ομογενοποίησης μιας πλειάδας ετερόκλητων ως προς τα κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους πληθυσμών και ο καταλυτικός ρόλος του ζητήματος αυτού στη διαμόρφωση οποιουδήποτε ονομαστικού, ταυτοτικού ή ιδεολογικού φαινομένου που σχετίζεται με τον εθνικισμό: ο τρόπος με τον οποίο η κορυφή της πυραμίδας επηρεάζεται από τη βάση της.

Σύντομη ιστορία του ονόματος Ρωμιόι

Ας δούμε τώρα κάπως συνοπτικά, κάτω από το πρίσμα των παραπάνω παρατηρήσεων, ορισμένα επεισόδια της ιστορίας του ονόματος *Ρωμιόι*.

1. Κατά τον 16ο, τον 17ο και το μεγαλύτερο μέρος του 18ου αιώνα το όνομα Ρωμιός σήμαινε, κυρίως στην Βαλκανική χερσόνησο –η κατάσταση ήταν κάπως διαφορετική στη Μικρά Ασία– και ειδικότερα στον αγροτικό χώρο, τον ελληνόφωνο χριστιανό και δεν είχε μια εκτεταμένη θρησκευτική διάσταση. Η έννοια αυτή είχε λοιπόν μια εθνοτική διάσταση, παράλληλη με αυτή του Βούλγαρου, του Αρβανίτη, του Βλάχου κλπ.
2. Κατά τα τέλη του 18ου αιώνα η οθωμανική διοίκηση άρχισε να αποκαλεί Ρωμιούς το σύνολο των ορθόδοξων πληθυσμών της επικράτειας. Το φαινόμενο αυτό ερμηνεύτηκε από τον Παρασκευά Κονόρτα σαν αποτέλεσμα του γλωσσικού ηγεμονισμού της ελληνικής επί του συνόλου των ορθόδοξων πληθυσμών της Αυτοκρατορίας, ειδικότερα μετά την ιδιαίτερη σημασία που αποκτούν κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα οι ορθόδοξοι ελίτ (αυτές που περιγράφηκαν αργότερα με το γενικό όνομα Φαναριώτες).³ Το γεγονός αυτό δεν σημαίνει ότι οι ορθόδοξοι πληθυσμοί της οθωμανικής επικράτειας άρχισαν αυτόματα να αυτοπροσδιορίζονται ως Ρωμιόι. Οι αγροτικοί πληθυσμοί της επικράτειας αυτής είχαν τις δικές τους ονομαστικές λογικές, οι οποίες λίγο επηρεάζονταν την περίοδο εκείνη από τις αποφάσεις της κεντρικής διοίκησης. Το όνομα Ρωμιόι απόκτησε πιο γρήγορα τη σημασία αυτή στις πόλεις και μεταξύ των εγγραμμάτων, ούτως ώστε να μετατραπεί σταδιακά, στο επίπεδο κυρίως του γραπτού λόγου, σε έναν προσδιορισμό των εν γένει ορθόδοξων χριστιανών από τα Βαλκάνια μέχρι τη Συρία, την Παλαιστίνη και την Αίγυπτο. Υπήρξε δηλαδή ένας επικαθορισμός ο οποίος δεν αντικαθιστούσε τις κατά τόπους εθνοτικές ονομασίες (μια από τις οποίες αποτελούσε και το παλιό εθνογλωσσικό Ρωμιός), αλλά τις υπερκάλυπτε σε επίπεδο κεντρικής κρατικής και εκκλησιαστικής διοίκησης.

3. Σε αυτή τη μορφή το όνομα Ρωμιός δεν απόκτησε μια καθαρά εθνικού τύπου σημασία και οι χρήσεις του ήταν σε μεγάλο βαθμό ανταγωνιστικές – μέχρι τουλάχιστον τις αρχές του 20ού αιώνα, οπότε ως αποτέλεσμα του δημοτικισμού εμφανίζεται η έννοια *ρωμιοσύνη* – με τα ονόματα Έλληνας, Βούλγαρος, Αλβανός κλπ., στο μέτρο που τα ονόματα αυτά διεκδικούν το καθεστώς των εθνικών ονομάτων.

4. Το ότι η έννοια του ελληνισμού και το παράλληλο ιδεολόγημα της υπερεθνικής οικουμενικότητάς του έφτασαν στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα να υιοθετηθούν από τις διοικητικές και πνευματικές κεφαλές της ρωμαϊκής κοινότητας δεν σημαίνει ότι οι έννοιες αυτές εξέφραζαν το σύνολο των ανθρώπων που περιείραφαν. Δεν σημαίνει δηλαδή ότι οι χωρικοί, στην συντριπτική πλειοψηφία τους, ορθόδοξοι χριστιανοί της επικράτειας – αυτοί τουλάχιστον που έμεναν ακόμα προσκολλημένοι στο οικουμενικό Πατριαρχείο – αισθάνονταν Έλληνες ή ταύτιζαν τις τύχες τους με τον «οικουμενικό ελληνισμό». Αυτό είναι κατά τη γνώμη μου ένα από τα κρισιμότερα, απ' τα πιο λεπτά και τα πιο στοιχειώδη προβλήματα της ελληνικής ιστοριογραφίας, στην παραγνώριση του οποίου έχει στηριχτεί ολόκληρη η νεότερη εθνικιστική ιστορική αφήγηση για το Μακεδονικό, το Ηπειρωτικό και εν μέρει το Θρακικό ζήτημα. Η αφήγηση αυτή επιζεί μέχρι σήμερα στα γραπτά των Ευάγγελου Κωφού, Ιωάννη Κολιόπουλου και των νεότερων Βασίλη Γούναρη, Γιώργου Αγγελόπουλου και Ιάκωβου Μιχαηλίδη, ενώ ο μόνος πραγματικός επικριτής της είναι ο Σπύρος Καραβάς.⁴

Σε αυτό το σημείο εντοπίζεται και η διαφωνία μου να ονομάζονται συλλήβδην Έλληνες οι προσδεδεμένοι στο Πατριαρχείο ορθόδοξοι χριστιανοί της οθωμανικής επικράτειας, όπως γίνεται από πολλούς ιστορικούς. Είναι σαν να προσυπογράφουμε στο ακέραιο τις εθνικιστικές ελληνικές θέσεις της εποχής, ή να προδικάζουμε εκ του αποτελέσματος μια ιστορική διαδικασία που απείχε πολύ από το να έχει ολοκληρωθεί – και που δεν ολοκληρώθηκε πάντα με τον τρόπο που προδικαζόταν από τους εθνικιστές ιδεολόγους. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι είναι αναγκαστικό οι άνθρωποι αυτοί να ονομάζονται Ρωμιοί, καθώς και η ονομασία αυτή είναι άνωθεν επιβεβλημένη και η διείσδυσή της στον αγροτικό χώρο είναι ένα ελλειπώς μελετημένο ερευνητικό ζήτημα. Η «ρωμαιοποίηση» αυτών των πληθυσμών είναι μια ακόμα υποστασιοποίηση. Ως τέτοια είναι σίγουρα λιγότερο καταχρηστική από την «ελληνοποίησή» τους, που έχει έναν σαφώς εθνικιστικό χαρακτήρα, αλλά παραμένει καταχρηστική κατά το ότι προκρίνει την ματιά της οθωμανικής διοίκησης του 19ου αιώνα και είναι επιρρεπής σε ιδεολογήματα «οθωμανικού κοσμοπολιτισμού».

5. Αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε εθνοποίηση ή εξελληνισμό ενός μέρους των ορθόδοξων αγροτικών πληθυσμών της οθωμανικής επικράτειας από την Καππαδοκία και τον Πόντο μέχρι τη Βαλκανική, ολοκληρώθηκε σταδιακά στα πλαίσια της δύσκολης διαδικασίας ενσωμάτωσής τους στο Ελληνικό κράτος. Πρόκειται για μια διαδικασία σκληρής διαπραγμάτευσης από μέρους των ξεχωριστών ομάδων, των πολιτισμικών χαρακτηριστικών τους με την κυρίαρχη εθνικιστική ιδεολογία. Μια διαδικασία που συνοδεύτηκε αναγκαστικά με την άσκηση επάνω τους ποικίλων μορφών συμβολικής ή έμπρακτης βίας και με την

ανάπτυξη ενδιάμεσων καταγωγικών σχημάτων και αντιπαραθέσεων μεταξύ των διαφορετικών ομάδων σε τοπικό επίπεδο. Όλα αυτά αποτελούν σημαντικά επεισόδια της νεότερης ελληνικής ιστορίας, τα οποία σημάδεψαν, υπόγεια πολλές φορές αλλά ριζικά, την πολιτική ζωή της χώρας, ενώ δεν έγιναν ορατά στους ιστορικούς εκείνους που αντιλαμβάνονταν την πολιτική μέσα από την υποστασιοποίηση της πολιτικής ιδεολογίας.

Γ. ΤΟ ΚΟΝΤΙΝΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΕΝΟΣ ΕΘΝΩΝΥΜΙΟΥ

Μια ειδική πολιτική συγκυρία

Τι έγινε όμως έξω από την Ελλάδα, στη μειονότητα της Πόλης; Αναμφίβολα η Πόλη υπήρξε πριν το '23 ένας από τους πόλους διαμόρφωσης της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας. Αυτό όμως δεν σημαίνει πως οι προσδεδεμένοι στο Πατριαρχείο ορθόδοξοι Πολίτες αυτοπροσδιορίζονταν αναγκαστικά στο σύνολό τους ως Έλληνες. Αυτό συνέβαινε πιθανότατα σε μεγάλο βαθμό στην πρώτη εκείνη περίοδο, παρότι δεν έχουμε πολλά στοιχεία για τους τουρκόφωνους, αλβανόφωνους και σλαβόφωνους ορθόδοξους που κατοικούσαν στην Πόλη σε εκείνη την εποχή. Πολλά άλλαξαν εντούτοις στη συνέχεια.

Το πρώτο από αυτά είναι ότι η Πόλη και το Πατριαρχείο έχασαν τη σημασία τους στο επίπεδο του κεντρικού σχεδιασμού του ελληνικού εθνικιστικού λόγου. Το δεύτερο είναι ότι το επεισόδιο του πατριάρχη Μελέτιου Μεταξάκη και η ρήξη με την οθωμανική νομιμότητα που αυτό σήμανε είχαν σαν αποτέλεσμα την ακραία καχυποψία του νεότευκτου τουρκικού κράτους ως προς το Πατριαρχείο και εν γένει τη μειονότητα. Η καχυποψία αυτή συνέργησε στο μούδιασμα των εθνικού τύπου ταυτοτικών εκδηλώσεων των μειονοτικών και στη «νομιμόφρονα» αντικατάσταση του εθνικού Έλληνας από το θρησκευτικό Ρωμιός. Το τελευταίο είχε το πλεονέκτημα για την περίπτωση να συμβαδίζει με τους θρησκευτικούς όρους με τους οποίους η ανταλλαγή των πληθυσμών και οι μη ανταλλάξιμες μειονότητες ορίζονταν από τη συνθήκη της Λωζάννης. Εξέφραζε λοιπόν νομιμότητα ως προς την εθνικιστική κυριαρχική ιδεολογία του κράτους – κάτι αντίστοιχο με το όνομα μουσουλμάνος στη δυτική Θράκη – με τη διαφορά όμως ότι ενώ το Ρωμιός αποτελούσε ένα υπαρκτό και πλατιά διαδεδομένο εθωνώνυμο, το μουσουλμάνος μετέφραζε το εθωνώνυμο Τούρκος το οποίο σήμαινε από τον 17ο τουλάχιστον αιώνα τον μουσουλμάνο της Βαλκανικής.

Θα μπορούσε λοιπόν να πει κανείς σχηματικά ότι η συστηματική αποδοχή του ονόματος Ρωμιός ήταν μια έκφραση της επιστροφής της προσδεδεμένης στο Πατριαρχείο ορθόδοξης κοινότητας της Πόλης στη νομιμότητα και η αποδοχή, αφενός, της κυριαρχίας του τουρκικού κράτους και, αφετέρου, της κατεστημένης τάξης που προέκυπτε από τη συνθήκη της Λωζάννης. Ήταν δηλαδή το αποτέλεσμα μιας σκληρής διαπραγμάτευσης ταυτότητας σε συνθήκες βεβαρυμένες από το άμεσο προηγούμενο του επιθετικού πολέμου της Ελλάδας και της συγκείμενης με αυτόν ρήξης του Πατριαρχείου με την οθωμανική νομιμότητα. Ο όρος Ρωμιός ήταν συνεπώς σε εκείνη την περίοδο κάτι πολύ παραπάνω από μια ένδειξη εντοπιότητας: σήμαινε απάρνηση εθνικιστικών αποσχιστικών βλέψεων και αποδοχή των κυριαρχικών δικαιωμάτων του κράτους του οποίου οι άνθρωποι αυτοί ήταν πολίτες. Στο επίπεδο αυτό λοιπόν η έννοια Ρωμιός ενσωματώνει μετά το '22 ένα περιεχόμενο εντελώς σύγχρονο και πολιτικό. Είναι προϊ-

όν του τρόπου με τον οποίο μια κοινότητα διαπραγματεύεται τα στοιχεία της ταυτότητάς της με την κυρίαρχη ιδεολογία σε μια συγκεκριμένη ιστορική και πολιτική συγκυρία.

Εντούτοις, υπάρχει και ένα άλλο επίπεδο εξίσου σημαντικό: το όνομα αυτό υπήρξε χωρίς αμφιβολία και σε εκείνη την εποχή ο κατεξοχήν τρόπος αυτοπροσδιορισμού των μελών του εν λόγω συνόλου και ήταν πιο διαδεδομένο μεταξύ των λαϊκότερων στρωμάτων από το όνομα Έλληνας, κάτι που ήταν μάλιστα πιο έντονο στα μη ελληνόφωνα μέλη της, τους τουρκόφωνους, τους αλβανόφωνους, τους σλαβόφωνους. Άρα αυτό που σε ένα επίπεδο λογίων εκπροσώπων ήταν μια συνθηκολόγηση, στο επίπεδο των λαϊκότερων στρωμάτων δεν έγινε καν αισθητό. Απλά αυτοί δεν χρειάστηκε να ξεχάσουν κάτι που αναγκάστηκαν να ξεχάσουν οι συμπατριώτες τους οι οποίοι βρέθηκαν στην Ελλάδα, και ειδικότερα τα παιδιά τους.

Μια ξεχωριστή πορεία εθνολογικής ανασύνθεσης

Εξάλλου ο θρησκευτικός προσδιορισμός της μειονότητας στα πλαίσια της συνθήκης της Λωζάνης δεν υπήρξε ένα κενό γράμμα, είχε τη δική του δυναμική και αυτή είχε σαν αποτέλεσμα –κάτι που είναι λιγότερο γνωστό– την εθνολογική εξέλιξη της μειονότητας μέσα από τρεις ξεχωριστούς δρόμους:

1. Ο πρώτος από αυτούς είναι η ενσωμάτωση στη μειονότητα ολόκληρων ομάδων. Καταρχήν, η κανονικοποίηση των σχέσεων μεταξύ Αλβανικής Εκκλησίας και Πατριαρχείου μετά το 1937 έκανε τους Αλβανούς ορθόδοξους της Πόλης –ακόμη και αυτούς που είχαν ακολουθήσει τον Fan Noli, είχαν καταφύγει στο Τουρκορθόδοξο Πατριαρχείο του Παπά Ευθύμ και αποτελούσαν το κυρίως ποίμνιό του– να πλησιάσουν συνολικά το Οικουμενικό Πατριαρχείο και να διεκδικήσουν τη θέση τους στα πλαίσια των μειονοτικών θεσμών, πράγμα που ισχυροποιήθηκε ακόμη περισσότερο μετά τον πόλεμο. Παρότι από το '68 και μετά οι τουρκικές αρχές απαγόρευαν την πρόσβαση στα μειονοτικά σχολεία, οι Αλβανοί (Αρβανίτες στα ελληνικά της Πόλης) ορθόδοξοι συνέχισαν να εκκλησιάζονται στις μειονοτικές εκκλησίες και, το κυριότερο, να συναναστρέφονται τους υπόλοιπους Ρωμιούς και να παντρεύονται μαζί τους, με αποτέλεσμα τη μεγάλη ανάμειξη τους με αυτούς. Σε γειτνίαση και γαμήλιες σχέσεις με το ποίμνιο του Πατριαρχείου ζει επίσης και ένας αριθμός Μακεδόνων ορθοδόξων – ανθρώπων που αυτοπροσδιορίζονται ως «Μακεδόνες Ρωμιοί» και οι οποίοι δεν εκκλησιάζονται στη Βουλγάρικη εκκλησία, αλλά κινούνται γύρω από το Πατριαρχείο και φοιτούν συχνά στα μειονοτικά σχολεία. Η εξαίρεσή τους από την κοινότητα των Ρωμιών θα ήταν τόσο αυθαίρετη όσο και ο χαρακτηρισμός τους σαν Έλληνες.

Τέλος, για να μείνουμε μόνο στις σημαντικότερες ομάδες, στο περιβάλλον της κοινότητας των Ρωμιών ζει σήμερα μια ευάριθμη ομάδα αράβων ορθόδοξων χριστιανών από την περιοχή της Αντιόχειας. Οι ορθόδοξοι της Αντιόχειας που υπάγονται καταρχήν στο Πατριαρχείο της Αντιόχειας, το οποίο στα πλαίσια των εκφάνσεων του αραβικού εθνικισμού και στη λογική της χειραφέτησής του από τον ελληνικό εθνικισμό, ονομάστηκε στην αρχή του αιώνα αραβορθόδοξο Πατριαρχείο. Η μετανάστευση μεγάλου αριθμού από τους Αντιοχίτες ορθόδοξους στην Πόλη οφείλεται και στις θέσεις εργασίας που δημιουργήθηκαν λόγω της πληθυσμιακής συρρίκνωσης της μειονότητας, και ειδικότερα με

την ανάγκη φύλαξης των εκκλησιών και των κοινοτικών κτιρίων. Λόγω του ότι ο πληθυσμός των Αντιοχιτών είναι κατά μέσο όρο πολύ νεότερος από αυτόν των υπόλοιπων μελών της μειονότητας, οι νεαροί Αντιοχίτες αποτελούν σήμερα το μισό περίπου του σχολικού πληθυσμού των μειονοτικών σχολείων. Είναι γεγονός ότι η άδεια να εγγράφονται οι νεαροί Αντιοχίτες στα εν λόγω σχολεία δόθηκε σε μεγάλο βαθμό εξαιτίας των πολιτικών προβλημάτων μεταξύ Τουρκίας και Συρίας. Το γεγονός αυτό δεν αναιρεί, εντούτοις, ότι οι Αντιοχίτες αποτελούν σήμερα ένα σημαντικό κομμάτι της κοινωνικής ζωής της μειονότητας. Αυτό εξάλλου που ενώνει τους Αντιοχίτες με τους υπόλοιπους μειονοτικούς είναι το όνομα Rum (Ρωμιοί), το οποίο οι ορθόδοξοι Άραβες φέρουν από τον 18ο αιώνα, και το οποίο αποτελεί τον κατεξοχήν τρόπο με τον οποίο προσδιορίζονται σήμερα οι ορθόδοξοι της Συρίας και του Λιβάνου. Στην περίπτωση αυτή, λοιπόν, το όνομα Ρωμιοί είναι αυτό με το οποίο οι αραβόφωνοι χριστιανοί της Αντιόχειας διαπραγματεύονται τα στοιχεία της ταυτότητάς τους μέσα στη διαδικασία της ένταξής τους στη μειονότητα της Πόλης – κάτι που αποτελεί σήμερα σε μεγάλο βαθμό μια *de facto* πραγματικότητα, καθώς και εκφρασμένη επιθυμία αρκετών από αυτούς.

2. Ένα δεύτερο δρόμο αποτελεί η συμμετοχή στα μειονοτικά σχολεία, στην οποία είδη αναφερθήκαμε – καθώς είναι σημαντικό να τονιστεί ότι τα σχολεία των Ρωμιών είναι τα μόνα ορθόδοξα μειονοτικά σχολεία που υπάρχουν στην Πόλη και αποτελούν ορισμένες φορές πόλο έλξης των αλβανών, βούλγαρων, μακεδόνων και κυρίως αράβων αντιοχιτών ορθοδόξων.
3. Τον τρίτο δρόμο αποτελούν οι γαμήλιες πρακτικές. Θα αναφερθώ και πάλι σε κάποια από τα αδημοσίευστα αποτελέσματα της δημογραφικής έρευνας. Πέρα από τις γαμήλιες ανταλλαγές μεταξύ των διαφορετικών ορθόδοξων ομάδων που αναλύθηκαν παραπάνω, οι ορθόδοξοι της Πόλης ανάπτυξαν με τον καιρό προνομιακές γαμήλιες σχέσεις με δυο άλλες μειονοτικές ομάδες: τους Αρμένιους και τους Καθολικούς (Λεβαντίνους). Οι γαμήλιες αυτές πρακτικές έχουν σαν άξονα την συγγένεια του θρησκευματος (και όχι του δόγματος). Πολύ συνηθισμένες στο αδιαχώριστο κουβάρι τη μειονοτικής κοινωνικής ζωής είναι έτσι οι περιπτώσεις ορθόδοξων που μιλούν αρμένικα, τουρκικά ή αραβικά, Αρμένιων ή Λεβαντίνων που μιλούν ελληνικά, κλπ. Η συρρίκνωση των μειονοτικών ομάδων της Πόλης είχε σαν αποτέλεσμα η θρησκευτική γειτνίαση να κριθεί σε πολλές περιπτώσεις σημαντικότερο κριτήριο γαμήλιας επιλογής από την εθνογλωσσική ή την εθνική ταυτότητα.

Δ. ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Το μειονοτικό φαινόμενο ως ξεχωριστή εθνολογική δυναμική

Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι κάθε μια από τις περιπτώσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω αποτελεί και μια μεμονωμένη περίπτωση ή μια εξαίρεση, που δεν αφορά παρά ένα συγκεκριμένο κομμάτι της μειονότητας. Μια τέτοια υπόθεση όμως δηλώνει άγνοια του μειονοτικού φαινομένου. Καθώς στις μειονότητες γενικά, και στη ρωμαϊκή μειονότητα της Πόλης ειδικότερα, οι εξαιρέσεις αποτελούν τον κανόνα. Λίγες είναι οι περιπτώσεις οικογενειών στις οποίες δεν συναντήσαμε και από μια «ειδική περι-

πτωση». Το πλήθος των εξαιρέσεων αυτών και η ειδική κοινωνικότητα που συνεπάγονται, καθιστούν την μειονότητα ένα περιβάλλον σημαντικά διαφορετικό από την «εθνική κοινωνία», ένα κενό στη συνέχεια της «εθνικής κοινωνίας» και της εμπειρίας που την καθορίζει. Η ασυνέχεια αυτή είναι πολύ δύσκολο να προσδιοριστεί απλά με μια βεβαιωμένη υπαγωγή στην «εθνικότητα» ενός άλλου κράτους. Γιατί η κοινότητα αυτή δεν εξελίχθηκε μέσα σε αυτό και δεν της επιβλήθηκε ο βαθμός ομογενοποίησης που μόνο ένα σύγχρονο κράτος μπορεί να επιβάλει στους πολίτες του. Η έννοια της «εθνικής μειονότητας» είναι ένας πολιτικός – ή καλύτερα «εθνικιστικός όρος»– τον οποίον η μελέτη της μειονότητας δεν σταματά να διαψεύδει.

Η μειονότητα ως ασυνέχεια του εθνικού πολιτικού χώρου

Πέρα από τα ειδικά εθνολογικά χαρακτηριστικά της, και τις ειδικές στρατηγικές ταυτότητας που αυτά συνεπάγονται, η μειονότητα αποτελεί ένα κενό στον εθνικό πολιτικό χώρο. Αυτό επειδή η ιδιότητα του πολίτη δεν ταυτίζεται σε αυτή με μια γενεαλογική χίμαιρα, με μια λογική «φυσικής» ή «ιστορικής» συγγένειας. Η ταύτιση αυτή αποτελεί το παράδοξο πάνω στο οποίο οικοδομούνται οι σύγχρονες αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες – ακόμα και αυτές που μη προκρίνοντας, η μη δυνάμενες να προκρίνουν, το επιχείρημα της εθνοτικής συγγένειας οικοδομούν την συγγένεια αυτή σε ιδεολογήματα μιας, ιστορικά αυθαίρετης τις περισσότερες φορές, ιστορικής ή πολιτισμικής συγγένειας. Αποτελεί το στοιχείο που υποσκάπτει σιωπηρά την εννοιολογική τους συνοχή και θεμελιώνει παράλληλα την ύπαρξή τους συνιστώντας τη μόνη νοητική κατοχύρωση των ορίων τους: τα «πολιτισμικά» όρια μέσα στα οποία η πολιτική κοινότητα είναι νοητή.

Το παράδοξο αυτό συνεπάγεται τη συνεχή αλληλεπίδραση δυο χώρων των οποίων η εννοιολογική κατάρτιση είναι διαφορετική: τη μετατροπή του πολιτικού σε πολιτισμικό και *vice versa*. Η μειονότητα αποτελεί ένα πεδίο στο οποίο η μετατροπή αυτή είναι δυνατή μόνο με αρνητικό πρόσημο: το πολιτικό μετατρέπεται σε μη-πολιτισμικό και το πολιτισμικό σε μη-πολιτικό – στο πλαίσιο τουλάχιστον του έθνους-κράτους στο οποίο οι μειονότητες υπάγονται.

Η μειονότητα ως αντικείμενο της διπλωματίας

Ο μόνος χώρος στον οποίον παραδοσιακά οι μειονότητες «πολιτικοποιούνται» είναι αυτός της διπλωματίας: ένας χώρος κατεξοχήν αρνητικά πολιτικός, που το αντικείμενό του είναι να οριοθετεί τη σχέση της εθνικής πολιτικής κοινότητας με ό,τι βρίσκεται έξω από αυτήν. Η διπλωματία δεν αποτελεί ένα χώρο θετικής πολιτικής έκφρασης γιατί μέσα από αυτήν δεν εκφράζονται άτομα, αλλά υποστασιοποιημένες συλλογικές οντότητες: τα κράτη ή τα έθνη. Πολιτικοποιούμενες στο πεδίο της διπλωματίας οι μειονότητες αποκτούν το χαρακτήρα «εθνικών μειονοτήτων»: έννοια που συνεπάγεται τις περισσότερες φορές τη «συγγενική» σχέση τους με ένα άλλο κράτος και την αρμοδιότητά του ως προς αυτές. Το καθεστώς αυτό συνεπάγεται συχνά στην πράξη τη ρήξη των μελών της μειονότητας με την πολιτική κοινότητα του κράτους στο οποίο κατοικούν και την πρόσδεσή τους στην πολιτική ζωή ενός κράτους στο οποίο δεν έχουν πολιτικά δικαιώματα. Συνεπάγεται δηλαδή την ελαχιστοποίηση της δυνατότητας των μελών της μειονότητας να συμμετάσχουν στις πολιτικές αποφάσεις που τους αφορούν και την μετατροπή τους σε πιόνια μιας, τις περισσότερες φορές πακτωμένης, διπλωματικής σκακιέρας. Με τον

τρόπο αυτό η μειονότητα απο-πολιτικοποιείται, με αποτέλεσμα την μετατροπή της σε ένα άδειο κέλυφος, έναν τίτλο στο τραπέζι των διπλωματικών διαπραγματεύσεων.

Αυτή υπήρξε για χρόνια η κατάσταση της μειονότητας της Πόλης, οι αποφάσεις για τα προβλήματα της οποίας λαμβάνονταν – ή για να είμαστε πιο ακριβείς σταματούσαν– σε διπλωματικό επίπεδο και οι δικές της κοινοτικές –συμμετοχικές δηλαδή, και κατά τούτο αμιγώς πολιτικές– δραστηριότητες είχαν εντελώς ατονήσει.

Η πρόταση του συνεδρίου είναι η αλλαγή αυτής της αδιέξοδης κατάστασης μέσω της πολιτικοποίησης της μειονότητας μέσα από τα όργανά της, τις κοινότητες, η πραγματοποίηση εκλογών και η εκπόνηση προτάσεων και διεκδικήσεων από τα ίδια τα μέλη της.

Πέραν των ελληνοτουρκικών σχέσεων

Ένα βασικό πρόβλημα εν γένει των μειονοτήτων είναι αυτό της εκπροσώπησης. Το ότι σε πλήθος περιπτώσεων το μειονοτικό πλαίσιο λειτουργεί προς την κατεύθυνση της καταπίεσης των υποκειμενικών ατομικών αιτημάτων προς όφελος της εικόνας των μειονοτικών αιτημάτων όπως αυτή παράγεται από τους αυτόκλητους, τις περισσότερες φορές, εκπροσώπους της μειονότητας. Κατά τον Δημήτρη Χριστόπουλο: «Πάντα στο εσωτερικό μιας μειονοτικής, όπως και κάθε ομάδας, σοβεί μια κρίση αντιπροσώπευσης και αντιπροσωπευτικότητας, η οποία, σε τελευταία ανάλυση, προδίδει τον μειονοτικό άνθρωπο. Αυτό δεν εκπλήσσει: κάθε αντιπροσώπευση ενέχει στοιχεία αλλοίωσης της προσωπικής βούλησης, πόσο δε μάλλον η δημιουργία άτυπων δικτύων εξουσιοδότησης που δεν υπάγονται σε κανονικούς μηχανισμούς αναθέωσης και ελέγχου». ⁵ Η «εθνοποίηση» μιας μειονότητας, η πρόσδεσή της στο άρμα της «εθνικής πολιτικής» ενός άλλου κράτους συντελεί στην παγίωση των μειονοτικών αιτημάτων και στην απομάκρυνσή τους από την άμεση σφαίρα ελέγχου και αποφάσεων των ίδιων των μελών της μειονότητας. Αντίθετα, η έμφαση στην αξιοποίηση των ήδη υπαρχόντων αντιπροσωπευτικών μηχανισμών (κοινοτικές εκλογές, επιτροπές ιδρυμάτων και σχολείων κλπ.), ή η θεσμοποίησή τους, αποτελεί μια κίνηση προς την αύξηση της σημασίας των υποκειμενικών ατομικών αιτημάτων στο πλαίσιο της μορφοποίησης και της διατύπωσης των μειονοτικών αιτημάτων.

Αυτή είναι η αντίληψη μιας «πολιτικής της μειονότητας», την οποία πρέσβευσε το συνέδριο –ή τουλάχιστον ορισμένοι από τους διοργανωτές του– και στην οποία το άρθρο της *Αυγής* αναφέρεται με την ειρωνική φράση: «Ο “Ρωμιός”, λοιπόν, πρέπει να γίνει φορέας “μιας άλλης Πολίτικης πολιτικής” μη εθνικής, αλλά “οικουμενικής”». Πρόκειται στην περίπτωση αυτή για μια προβολή ενός ιδεολογικού πλαισίου του 19ου αιώνα σε μια πραγματικότητα των αρχών του 21ου. Το ιστορικό μότο της μη εθνικιστικής οικουμενικότητας του ελληνισμού είναι όντως ένα ερμηνευτικό σχήμα που επιστρέφει συχνά στα συγγράμματα που αφορούν τη μειονότητα της Πόλης. Το μεγαλύτερο πρόβλημα, μάλιστα, αυτής της ιστοριογραφικής γραμμής είναι ότι, κατά βάθος, είναι απόλυτα εθνικιστική. Το να προβάλουμε όμως αυτό το σχήμα στη σημερινή χρήση από τα μέλη της μειονότητας του ονόματος Ρωμιός είναι εντελώς άστοχο. Εξίσου άστοχο είναι να επιμένουμε στην αδιέξοδη λογική της «εθνικής, τη σήμεραν ημέρα, μειονότητας». Ξεκινώντας δηλαδή από την προβολή στον όρο Ρωμιός ενός κεκαλυμμένου εθνικιστικού μοτίβου που δεν τον αφορά, να συμπεραίνουμε ότι η μόνη λύση είναι η επιστροφή στο ακραιφνώς εθνικιστικό μοτίβο της εθνικής μειονότητας, έχοντας σαν μόνο επι-

χείρημα τη «σήμερον ημέρα» – θέτοντας δηλαδή σαν αξίωμα ότι καμία πολιτική δεν μπορεί σήμερα να πραγματοποιηθεί έξω από ένα σαφές εθνικό καλούπι. Η ολοκλήρωση αυτού του καλούπιού θα επέτασσε να βαπτιστούν τελεσίδικα οι Ρωμιοί σε Έλληνες και να συνεχίσουν με αυξημένη ένταση να αποτελούν αυτό που αποτέλεσαν μέχρι σήμερα, μια τροχόπεδη στο μπλοκαρισμένο παραδοσιακό παιχνίδι των ελληνοτουρκικών διπλωματικών σχέσεων.

Η πολιτικοποίηση της μειονότητας συνεπάγεται, αφενός, την άρθρωση –δημόσια– συγκεκριμένων διεκδικήσεων από την τουρκική πολιτεία και, αφετέρου, την πολιτική χειραφέτησή της από το άρμα της ελληνικής διπλωματίας. Τα δυο αυτά επίπεδα είναι συνυφασμένα. Γιατί η μειονότητα δεν μπορεί να υπάξει πολιτικά (σαν ένα σύνολο ατόμων που εκφράζουν το καθένα τα υποκειμενικά ατομικά του μειονοτικά αιτήματα) παρά μόνο απευθύνοντας τις διεκδικήσεις στο κράτος του οποίου τα μέλη της είναι πολίτες, την Τουρκία. Και για να γίνει αυτό δεν είναι αναγκαίο να τονιστεί η «εθνική» φυσιογνωμία της μειονότητας αλλά η αυτόνομη πολιτική παρουσία της μέσα στο τουρκικό κράτος. Εξάλλου η ελληνική διπλωματία, που προσπάθησε για χρόνια να χαράξει πολιτική για τα μέλη της μειονότητας, αποδείχθηκε ότι δεν γνώριζε ικανοποιητικά τις συνθήκες ζωής τους, τα προβλήματά τους και εν τέλει αυτούς τους ίδιους. Και νομίζω ότι από την πλευρά της η ελληνική διπλωματία έχει κάθε συμφέρον να ενισχύσει μια κίνηση πολιτικής χειραφέτησης της μειονότητας – τη μόνη διαδικασία που μπορεί να δώσει λύση στα πλήθος πρακτικά προβλήματα τους, τα οποία βαραίνουν τους διπλωμάτες, χωρίς να έχουν οι ίδιοι την αναγκαία αρμοδιότητα για να τα αντιμετωπίσουν.

Περί ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων

Μια ακόμα από τις θέσεις του άρθρου της *Αυγής* είναι ότι η «κοινότητα» δεν αποτελεί έναν ικανό φορέα πολιτικής δράσης – η κοινότητα τουλάχιστον που δεν είναι εθνική. Για να απαντήσει κανείς οφείλει καταρχήν να σκεφτεί τι είναι η μειονότητα.

Η μειονότητα είναι καταρχήν ένα πλαίσιο διεκδίκησης δικαιωμάτων στη διαφορά: στη διαφορετική εκπαίδευση και στη διαφορετική λατρεία – σε ένα από αυτά τα δυο ή και στα δυο. Η μειονότητα είναι επίσης –όταν και εάν οι διεκδικήσεις αυτές μετατρέπονται σε ένα νομικό καθεστώς– ένα πλαίσιο οργάνωσης των θεσμών εκείνων που εξασφαλίζουν την εν λόγω εκπαίδευση και τη λατρεία και εξυπηρετούν τις διαφορετικές κοινωνικές σχέσεις και τις μορφές αλληλεγγύης που προκύπτουν από τη συνένωση των ανθρώπων στους συγκεκριμένους χώρους εκπαίδευσης ή/και λατρείας. Είναι εν τέλει ένα πλαίσιο κοινής περιουσίας: των κτιρίων εκείνων που είναι απαραίτητα για την εκπαίδευση, τη λατρεία, την ανάπτυξη των σχέσεων και την έκφραση της αλληλεγγύης, των πόρων για τη συντήρηση αυτών των κτιρίων.

Κάθε ένα από αυτά τα αιτήματα, κάθε μια από αυτές τις θεσμικές πραγματικότητες, τα δικαιώματα, η οργάνωση, η περιουσία κλπ. αποκτούν το νόημά τους μέσα από τις σχέσεις αλληλεγγύης που τους δίνουν την ανθρώπινη διάστασή τους. Αυτό ακριβώς είναι μια κοινότητα: ένα πλαίσιο σχέσεων αλληλεγγύης. Η μειονότητα της Πόλης είναι μια κοινότητα στο ποσοστό που το θεσμικό πλαίσιο που την καθορίζει αποκτά το νόημά του μέσα από μια σειρά σχέσεων αλληλεγγύης, χωρίς τις οποίες θα ήταν ένα κενό γράμμα ή μια παράταξη θεσμικά κατοχυρωμένων, ή υπό διεκδίκηση ακινήτων. Είναι αλήθεια ότι η μειονότητα έφτασε κοντά στο σημείο αυτό. Ο λόγος είναι ότι οι σχέσεις αλληλεγγύης

που της δίνουν το κοινωνικό περιεχόμενό της δεν μπόρεσαν για πολλά χρόνια να εκφραστούν στο επίπεδο της οργάνωσης – λόγω κυρίως της μη πραγματοποίησης κοινοτικών εκλογών.

Χωρίς τη διάσταση της κοινότητας και τις σχέσεις αλληλεγγύης που συνεπάγεται η έννοια της μειονότητας δεν είναι παρά ένα άνευ περιεχομένου φορμαλιστικό νομικό κατασκεύασμα ή ένα μέσο άσκησης εξωτερικής πολιτικής που δεν εκπροσωπεί παρά αυτούς που την υπαγορεύουν. Σύμφωνα και πάλι με τον Δημήτρη Χριστόπουλο:

«Πρέπει να παραδεχθούμε –αποφεύγοντας προσεκτικά τις κακοτοπιές του κοινοτισμού και των (πολύ)πολιτισμικών παραγών του– ότι εξ ορισμού υπάρχει ένα αναπόδραστο στοιχείο κοινότητας (Gemeinschaft) σε κάθε υποκειμενικό προσδιορισμό: κανένα άτομο δεν προσδιορίζει την ταυτότητά του από μόνο του αλλά μέσω της αναφοράς σε ένα συλλογικό πολιτισμικό πλαίσιο, το οποίο για το ίδιο το άτομο δεν υπάγεται σε κανένα ορθολογικό τύπο θεώρησης».⁶

Παραγνωρίζοντας αυτή την παράμετρο καταλήγουμε σε μια πλαστή αντίθεση μεταξύ συλλογικών και ατομικών δικαιωμάτων που μπορεί να λειτουργήσει μόνο στη σφαίρα μιας α-ιστορικής αντίληψης του πολιτικού, η οποία υποστηρίζεται από την υποστασιοποίηση μιας ακραία φορμαλιστικής αντίληψης του δικαίου. Η πίστη ότι τα μειονοτικά δικαιώματα μπορούν να ασκηθούν ατομικά είναι μια ακραία μορφή νομικού φορμαλισμού που ανάγει τις ανθρώπινες κοινωνίες σε μεταφυσικά πλάσματα δικαίου καταστρατηγώντας την ιστορική εμπειρία.⁷ Αφετέρου, μια τέτοια αντίληψη υποστηρίζει απόλυτα την κατεστημένη κρατική εξουσία μέσα από την οποία αναπαράγεται και πάνω στην οποία στηρίζεται η αντίληψη του διεθνούς δικαίου ότι τα «έθνη» ή οι «λαοί» –και κατ'επέκταση τα κράτη τα οποία φέρονται να τα εκφράζουν– αποτελούν τους μόνους νόμιμους φορείς «συλλογικών δικαιωμάτων» και, κατά συνέπεια, τις μόνες νομιμοποιούμενες μορφές κοινωνικής αλληλεγγύης, τις μόνες νόμιμες «κοινότητες». Τα έθνη είναι οι μόνες νομικές οντότητες τα συλλογικά δικαιώματα των οποίων νομιμοποιούνται να καταπιέζουν τα ατομικά δικαιώματα – θεμέλια λίθο του φιλελεύθερου δικαίου. Στο πλαίσιο της ίδιας πάντα ρητορικής τα μειονοτικά δικαιώματα κατακρίνονται ως δικαιώματα «συλλογικά» ή «κοινοτικά», που καταπιέζουν τα ατομικά δικαιώματα – κάτι το οποίο μόνο τα έθνη και ο αυθαίρετος εκφραστής τους, η *raison d'État*, νομιμοποιούνται ενίοτε να πράττουν επικαλούμενοι κρίσεις και καταστάσεις εκτάκτου ανάγκης (*état d'exception*).

Ο αντίλογος σε αυτήν τη μανιχαϊστική αντίληψη είναι πως υπάρχει δυνατότητα θεμελίωσης συλλογικών δικαιωμάτων –πέραν των εθνικών– που να αναγνωρίζουν την πρωτοκαθεδρία των ατομικών επιλογών. Μειονοτικών, δηλαδή, δικαιωμάτων που να εξαργυρώνονται, όχι από αυτόκλητους, αλλά από αιρετούς εκπροσώπους και των οποίων η εφαρμογή να είναι προαιρετική σε ατομικό επίπεδο. Η μειονοτική εκπαίδευση φερ'επιείν πρέπει, αφενός, να είναι δημοκρατικά ελεγχόμενη από το σύνολο των ανθρώπων που θεωρούν τους εαυτούς τους μειονοτικούς, και αφετέρου να είναι –και δεν μπορεί να είναι άλλωστε αλλιώς– προαιρετική. Με τον τρόπο αυτό, αφενός, εξασφαλίζεται η μη καταπίεση των ατομικών υποκειμενικών επιλογών από το μειονοτικό αίτημα της εκπαίδευσης και, αφετέρου, μειώνεται η κρατική αυθαιρεσία ως προς το δικαίωμα της ατομικής επιλογής στο ζήτημα της εκπαίδευσης.

Με λίγα λόγια, η πρόταξη της εθνικής αλληλεγγύης σαν τη

μόνη μορφή νόμιμης αλληλεγγύης και της εθνικής κοινότητας σαν τη μόνη νόμιμη μορφή κοινότητας υποκρύπτει τη νομιμοποίηση της κρατικής αυθαιρεσίας στο επίπεδο της καταπίεσης των ατομικών δικαιωμάτων και επιλογών. Τη διάσταση αυτή δεν πρέπει να αφήνουμε να συγκαλύπτουν ούτε ο εξωραϊσμός της εν λόγω ρητορικής κάτω από την ασπίδα ενός γαλλικού τύπου ρεπουμπλικανισμού, ούτε το σκιάχτρο του κοινοτισμού.

Αφενός, ο κοινοτισμός ενέχει τον κίνδυνο της καταπίεσης από την ανάποδη, της θεσμοθέτησης συλλογικών δικαιωμάτων, ερήμην των διεκδικήσεων των κατ'εξοχήν υποκειμένων του φιλελεύθερου δικαίου, των ατόμων, με πιθανό αποτέλεσμα την καταπίεση της ελεύθερης βούλησης των τελευταίων. Αφετέρου, ο εθνικισμός μπορεί να συνεπάγεται την καταπίεση της ελεύθερης βούλησης από τις επιταγές των εθνικών συμφερόντων. Στο μέτρο λοιπόν που δεν ζούμε ακόμα σε ιδανικές δημοκρατίες, όπου η συμμετοχικότητα καθορίζεται ελεύθερα από την ιδιότητα του πολίτη και όχι από το ανήκειν σε «πολιτισμικά» καθορισμένες κοινότητες, ας μην πιστώνουμε αφηρημένες μανιχαϊστικές απόψεις περί των δικαιωμάτων, οι οποίες ακουμπούν σε αναπαραστάσεις κοινωνιών που δυστυχώς δεν υπάρχουν. Ας στρεφόμεστε προς αντιλήψεις δικαίου που προκρίνουν τα ατομικά δικαιώματα ανιχνεύοντας ρεαλιστικά τις μορφές αλληλεγγύης που ενίοτε τα υποστηρίζουν ή τα καταστρατηγούν. Ο ρεαλισμός αυτός υπαγορεύει να παραδεχθούμε πως η έννοια της κοινότητας, εθνικής ή άλλης, είναι η κυρίαρχη μορφή οριοθέτησης του πολιτικού πεδίου. Αυτό δεν σημαίνει ότι η κοινότητα είναι αυτό που ισχυρίζονται ότι είναι οι ιδεολόγοι που την προπαγανδίζουν. Πίσω από κάθε «κοινότητα» υπάρχουν οι συγκεκριμένες πολιτικές πρακτικές που τη δομούν, οι οποίες αποτελούν ένα πλέγμα σχέσεων εξουσίας που αποκρυσταλλώνονται σε μια περισσότερο *κάθετη* παρά *οριζόντια* δομή. Η ανίχνευση αυτής της δομής και η αναγνώριση δικαιωμάτων όσο το δυνατόν περισσότερο δημοκρατικών μέσα στα πλαίσια της κοινότητας, δικαιωμάτων που να ανταποκρίνονται όσο γίνεται καλύτερα στην πολυμορφία των ατομικών υποκειμενικών διεκδικήσεων, στρέφει την *κάθετη* αυτή δομή σε όσο γίνεται πιο *οριζόντια* θέση.

Θα έλεγα μάλιστα ότι στην πραγματικότητα του πολιτικού βρίσκεται ακριβώς στη γωνία που ορίζει την απόκλιση μεταξύ του τρόπου με τον οποίο μια κοινότητα είναι οργανωμένη σαν ένα πλέγμα σχέσεων εξουσίας και του τρόπου με τον οποίο γίνεται νοητή. Καθήκον του ερευνητή είναι να αναδείξει όσο γίνεται πιο ανάγλυφα τη γωνία αυτή. Καθήκον του νομοθέτη είναι να τη μικρύνει.

Αν αντίθετα ο τελευταίος επιλέξει να κουκουλώσει την απόκλιση αυτή, αναφερόμενος σε ένα ιδεαλιστικά δομημένο «δημόσιο χώρο», μια ουτοπικά –δυστυχώς– οριζόντια δομή εξουσίας, δεν θα καταφέρει παρά να εντείνει την καθετότητά της: την καταπίεση των ατομικών μειονοτικών δικαιωμάτων από τα συλλογικά εθνικά. Η επίτευξη μιας ιδεατής κατάστασης δεν μπορεί να περνάει από την απαλοιφή της πραγματικής εμπειρίας. Όσο προσπαθούμε να συγκαλύψουμε τις μορφές αλληλεγγύης που υπάρχουν πίσω από τις διεκδικήσεις, τόσο αυτές θα διογκώνονται και επιστρέφουν πάντα σαν απωθημένα.

Το άρθρο της *Αυγής* αναπαράγει τη μανιχαϊστική διάκριση μεταξύ κοινότητας και ατομικών δικαιωμάτων, μεταξύ ατομικής και συλλογικής άσκησης του πολιτικού, μη λαμβάνοντας υπόψη ότι η τεχνητή αυτή διάκριση συγκαλύπτει τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται η σύζευξη των δυο αυτών διαστάσεων –και μάλιστα

με το αρνητικό πρόσημο της προτεραιότητας του συλλογικού– στο επίπεδο της εθνικής κοινότητας. Οι δύο συγγραφείς φαίνεται πως θεωρούν ότι η μειονότητα, για να υπάρξει, δεν μπορεί να είναι από μόνη της ένας φορέας συλλογικών δικαιωμάτων, μια κοινότητα, αλλά πρέπει να είναι η προέκταση μιας άλλης, αναγκαστικά εθνικής («τη σήμερον ημέρα»), κοινότητας: μόνο έτσι τα μέλη της θα μπορέσουν να λειτουργήσουν σαν πολίτες.

Αντίθετα, κατά τη δική μας άποψη, μια μειονότητα γίνεται αναγκαστικά νοητή ως κοινότητα – όταν δεν γίνεται νοητή σαν μια απλή παραφυάδα μιας ξένης προς το κράτος που κατοικεί εθνικής κοινότητας: σαν «εθνική μειονότητα». Στην τελευταία αυτή περίπτωση, μάλιστα, είναι πολύ πιο δύσκολο στα μέλη της να λειτουργήσουν σαν πολίτες της χώρας που κατοικούν, παρά στην πρώτη – όπως ισχυρίζονται οι συγγραφείς του άρθρου. Η πολιτική δράση των ατόμων στα πλαίσια της μειονοτικής κοινότητας μπορεί να είναι πολύ πιο κοντά στον τόπο που κατοικούν, παρά αυτή στα πλαίσια της «εθνικής μειονότητας». Δυστυχώς ή ευτυχώς, η μέχρι σήμερα εμπειρία μας δείχνει ότι καμία διεκδίκηση δεν μπορεί να πολιτικοποιηθεί αν δεν υποστασιοποιηθεί, αν δεν εκφραστεί σαν αίτημα μιας κοινότητας – είτε η κοινότητα αυτή είναι συνδικαλιστική, ακαδημαϊκή, εθνική ή μειονοτική.

Νομίζω ότι σε παρόμοια συμπεράσματα φτάνουν σήμερα ορισμένα μέλη της μειονότητας, όχι από έναν θεωρητικό δρόμο, αλλά από το δρόμο της εμπειρίας. Σε αυτή την τάση της πολιτικής χειραφέτησης αντιστοιχεί η χρήση από αυτούς της έννοιας της κοινότητας και όχι σε μια έννοια της κοινότητας του 19ου αιώνα. Εξάλλου, στα πλαίσια αυτά νομίζω ότι εντάσσεται και η σημερινή χρήση του ονόματος Ρωμιοί: αποτελεί το αποτέλεσμα μιας διαπραγματεύσης ταυτότητας της συγκεκριμένης ομάδας τόσο με την τουρκική όσο και με την ελληνική εθνική κοινότητα, με τις οποίες συνορεύει. Το όνομα αυτό εκφράζει, συνεπώς, μια διαδικασία υποστασιοποίησης και πολιτικοποίησης της μειονότητας, η οποία βρίσκεται σήμερα σε εξέλιξη. Για το λόγο ακριβώς ότι δεν ενέχει έντονη εθνικιστική διάσταση, το όνομα Ρωμιοί είναι προσφορότερο για να αποτελέσει τον φορέα μιας τέτοιας υποστασιοποίησης. Ως προϊόν της μακρόχρονης διαπραγματεύσης της ταυτότητας της μειονότητας με την κυρίαρχη κρατική ιδεολογία, πρεσβεύει την απαλοιφή της εθνικιστικής αντιπαράθεσης της μειονότητας με το τουρκικό κράτος και ανταποκρίνεται καλύτερα στην επιθυμία να λειτουργήσουν τα μέλη της μειονότητας ως ισότιμοι πολίτες του κράτους αυτού. Ως εκφραστής ενός –ασαφούς ορισμένες φορές αλλά υπαρκτού– βαθμού ετερότητας με την ελληνική εθνική κοινότητα πρεσβεύει έναν μεγαλύτερο βαθμό χειραφέτησης από τις επιταγές των ελληνικών εθνικών θεμάτων. Μέσα στη μειονότητα σήμερα υπάρχουν πλήθος ανθρώπων που μοιράζονται τις δυο αυτές τάσεις. Σαν παράδειγμα θα αναφέρω ένα σημείο της ομιλίας στο συνέδριο του Γιώργου Στεφανόπουλου, ενός γνωστού Ρωμιού ακαδημαϊκού της Πόλης. Απευθυνόμενος στους Ρωμιούς που είχαν έρθει από το εξωτερικό για να συμμετάσχουν στο συνέδριο ο Στεφανόπουλος έλεγε: «Εγώ αισθάνομαι Ρωμιοί αλλά αισθάνομαι την ίδια στιγμή και Τούρκος, τούρκος πολίτης. Τώρα προσπαθώ να σκεφτώ πώς αισθάνεστε εσείς. Είμαι σίγουρος ότι αισθάνεστε κι εσείς Ρωμιοί, δεν ξέρω όμως αν αισθάνεστε παράλληλα και Τούρκοι. Ίσως αν θέλετε πραγματικά να μας βοηθήσετε θα πρέπει αυτό το “Τούρκος” να το ξεπνήσετε λίγο μέσα σας».

Το «αισθάνεσθαι Τούρκος» των συγκεκριμένων αυτών ελληνι-

κής σχολικής εκπαίδευσης ορθόδοξων εκφράζεται πολύ καλά μέσα στο όνομα Ρωμιός, ενώ εκφράζεται πολύ πιο δύσκολα μέσα στο όνομα Έλληνας. Η ταυτοτική αυτή επιλογή είναι όντως πολιτική και δηλώνει κάτι. Μπορεί να γίνει φορέας διεκδίκησης και πολιτικής πράξης, στο βαθμό που μειονοτική διεκδίκηση δεν θεωρείται μόνο η διεκδίκηση της ελληνικότητας και η προσκόλληση στην ελληνική διπλωματία, αλλά η διεκδίκηση και η κατοχύρωση δικαιωμάτων και ο εκδημοκρατισμός της οργάνωσης της μειονότητας. Είναι νομίζω αυτοί οι μειονοτικοί που επέλεξαν να κάνουν καριέρα στην Τουρκία και να αισθάνονται τούρκοι πολίτες, που δεν είναι απόλυτα στραμμένοι προς την Ελλάδα, αυτοί που μπορούν να κάνουν κάτι για τη μειονότητα και τους θεσμούς της. Αν αυτοί επιλέγουν να ονομάζονται Ρωμιοί είναι τελείως παράλογο να αντιστεκόμαστε στην πολιτική τους επιλογή. Ας τους επιτρέψουμε να εκφράζουν, μέσω αυτής, την διαφορετικότητά τους από εμάς – μια διαφορετικότητα έντονη στο επίπεδο της εμπειρίας, η παραδοχή της οποίας δεν μπορεί παρά να βοηθήσει την πολιτική τους ύπαρξη. Ας μην τους χρεώνουμε ιδεολογήματα που δεν τους αφορούν. Ακόμα και αν εξυπηρετούνται – ή αν κάποιος νομίζει πως τους εξυπηρετούν, γιατί αυτοί οι ίδιοι λίγο ασχολούνται με κάτι τέτοιο – από το ιδεολόγημα του οθωμανικού κοσμοπολιτισμού – γιατί αυτό βέβαια και όχι η οικουμενικότητα είναι το ιδεολόγημα που προβάλλεται πάνω τους στη σημερινή Τουρκία –, ας μην εκνευριζόμαστε, δεν είναι και τόσο χειρότερο

ιδεολόγημα από αυτά που συνυφάνθηκαν κατά περιόδους με τον ελληνικό εθνικισμό. Ας μην ενθαρρύνουμε βέβαια αυτές τις τάσεις και ας εστιάζουμε στα πραγματικά προβλήματα. Μπορεί η ιστοριογραφία να είναι πολιτική, αλλά η πολιτική δεν είναι απλά ιστοριογραφία: είναι πολλά παραπάνω πράγματα, τα οποία για να μπορέσουμε να τα αντιληφθούμε οφείλουμε να απεκδυόμαστε ενίοτε τον ακαδημαϊσμό μας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Παρασκευάς Ματάλας, *Έθνος και Ορθοδοξία. Οι περιπέτειες μιας σχέσης. Από το «Ελλαδικό» στο Βουλγαρικό σχίσμα*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2002.
2. Δες το δικό μου «Ελληνισμός και εξελληνισμός: ο σχηματισμός της νεοελληνικής έννοιας ελληνισμός», *Τα Ιστορικά* 34, σ. 3-70.
3. Παρασκευάς Κονόρτας, *Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Βεράτια για τους προκαθήμενους τη Μεγάλης εκκλησίας (17ος – αρχές 20ού αιώνα)*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1998.
4. Σπύρος Καραβάς, «Οι εθνολογικές περιπέτειες του 'ελληνισμού'», *Τα Ιστορικά*, 36/2002 σ. 23-74, και 38/2003, σ. 49-112.
5. Δημήτρης Χριστόπουλος, *Η ετερότητα ως σχέση εξουσίας. Όψεις της ελληνικής βαλκανικής και ευρωπαϊκής εμπειρίας*, Κριτική, Αθήνα, 2002, σ. 71.
6. Αυτ., σ. 68.
7. Αυτ., σ. 93.

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ

Αγαπητοί φίλοι και φίλες των Συγχρόνων Θεμάτων

Ενόψει εορτών, θέλουμε να σας προτείνουμε μια διαφορετική επιλογή δώρου:
την ετήσια συνδρομή του περιοδικού που κρατάτε.

Κοστίζει 30 ευρώ και περιλαμβάνει την ταχυδρομική αποστολή 4 τευχών,
συν ένα τεύχος (οποιοδήποτε) δώρο.

Η ενδεχόμενη επιλογή σας, θα συντελέσει περισσότερο από όσο νομίζετε,
στην στήριξη της εκδοτικής μας προσπάθειας.

